


Krzysztof Busse

(Delegatura Instytutu Pamięci Narodowej w Radomiu)

PRAKTYKA POSTĘPOWANIA Z DOKUMENTACJĄ FUNDUSZU OPERACYJNEGO NA PRZYKŁADZIE ZACHOWANEGO ZASOBU ARCHIWALNEGO PO KW MO/WUSW W RADOMIU (1975–1990)

 **W**szystkie służby specjalne mają w swoich budżetach fundusze przeznaczone na opłacanie zdobywania informacji oraz prowadzenia działań, które nie mogą być – ze względu na zachowanie tajemnicy – finansowane w sposób jawny. Nie inaczej było w PRL, gdzie służby cywilne i wojskowe dysponowały przeznaczonym na ten cel funduszem operacyjnym, często nazywanym też funduszem „O”. Z tego źródła pokrywane były wszystkie wydatki – od finansowania zakupów różnego rodzaju sprzętu czy materiałów, poprzez opłacanie mieszkań konspiracyjnych czy lokali kontaktowych, na wynagradzaniu osobowych źródeł informacji kończąc. Zagadnienie to jednak jest stosunkowo słabo zbadane, i to mimo tego, że emocje budzą zwłaszcza pieniądze związane z ostatnią wyżej wymienioną grupą¹. Powodami tego stanu rzeczy są:

¹ Jednymi z niewielu przykładów publikacji poświęconych temu zagadnieniu są m.in.: *Fundusz operacyjny IV Wydziału KW MO w Krakowie (1962–1966)*, oprac. M. Hałaburda, J. Szczepaniak [w:] *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą*, t. 1, red. J. Szczepaniak, R. Terlecki, Kraków 2007, s. 317–443; *Fundusz operacyjny IV Wydziału KW MO w Krakowie (1966–1970)*, oprac. M. Hałaburda, J. Szczepaniak [w:] *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą*, t. 2, red. J. Szczepaniak, R. Terlecki, Kraków 2008, s. 345–444; *Fundusz operacyjny Wydziału Studiów i Analiz SB w Krakowie, IV kwartał 1989 roku*, oprac. M. Hałaburda [w:] *Kościół katolicki w czasach komunistycznej dyktatury. Między bohaterstwem a agenturą*, t. 3, red. M. Lasota, J. Szczepaniak, Kraków 2010, s. 461–497 (szkoda tylko, że autorzy nie pokusili się o szerszą analizę pieczołowicie zestawionych wydatków z funduszu operacyjnego), a także artykuł Piotra Milczanowskiego poświęcony przemianom SB w latach 1989–1990. Zob. P. Milczanowski,

1. Brak takich materiałów ze względu na krótki okres przechowywania dokumentacji funduszu operacyjnego wynikający z wewnętrznych przepisów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych.

2. Proces niszczenia dokumentów dotyczących tego zagadnienia w poszczególnych jednostkach Służby Bezpieczeństwa z ostatniego okresu przed jej likwidacją, czyli przed 31 lipca 1990 r. Należy podkreślić, że było to naturalnie uzależnione od stopnia zaangażowania funkcjonariuszy w niszczenie dokumentacji w poszczególnych wojewódzkich urzędach spraw wewnętrznych, co jest tematem godnym odrębnych rozważań.

3. Niewielkie zainteresowanie historyków.

Na potrzeby artykułu dokonano analizy zachowanej dokumentacji administracyjnej wytworzonej przez jednostki operacyjne oraz operacyjno-techniczne (piony „B”, „T”, „W”) byłej SB z KW MO/WUSW w Radomiu (w latach 1975–1990). Archiwalia te obecnie są częścią zasobu Delegatury IPN w Radomiu. Zagadnienie dotyczące praktyki postępowania z materiałami funduszu „O” zostanie omówione w trzech etapach: najpierw przyjrzymy się formalnym podstawom tworzenia i dysponowania funduszem operacyjnym, następnie – stanowi zachowania dokumentacji funduszu „O”, a na zakończenie – wybranym praktycznym aspektem dokumentowania takich wydatków. Niniejsze

*Reforma krakowskiej struktury SB na przełomie lat 1989 i 1990 (w świetle zachowanych materiałów archiwalnych w krakowskim OBUiAD), „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2012, nr 1. Najczęściej omawianym wątkiem związanym z wykorzystywaniem funduszu operacyjnego jest wynagrodzenie wypłacane osobowym źródłem informacji. Literatura na ten temat jest dość obfita, aczkolwiek wśród wielu artykułów warto wskazać: R. Terlecki, „Monika”, czyli „nieprzerwany dopływ informacji”, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2005, nr 3; P. Chmielowiec, *Kosztowny „Jaśmin”*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2005, nr 3; *Zarobki tajnych współpracowników SB w Krakowie*, wstęp i oprac. H. Głębocki, „Arcana” 2002, nr 46–47. Osobnym tematem jest tropienie przez MSW wydłużania pieniędzy przez nieuczciwych funkcjonariuszy UB/SB, a także grożące za to konsekwencje. Zagadnienie to szczegółowo opisał Paweł Skubisz. Zob. P. Skubisz, *Casus Barana – rzecz o defraudacji funduszu operacyjnego SB*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2007, nr 1; *idem, Fałszerstwa dokumentacji operacyjnej popełnione przez funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Osobowe środki pracy operacyjnej – zagadnienia źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2013, s. 191–217. Nadużycia finansowe funkcjonariuszy opisuje przez pryzmat zachowanej dokumentacji kontroli w jednostkach resortu spraw wewnętrznych Antoni Zieliński. Zob. A. Zieliński, *Materiały kontroli resortowych jako przedmiot badań historyka*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2013, t. 6. Kwestia niszczenia dokumentacji SB, w tym funduszu operacyjnego, pojawia się głównie w związku z niszczeniem akt byłej SB. Zob. m.in.: S. Białek, *Brakowanie i niszczenie dokumentacji SB w województwie opolskim w latach 1987–1990. Ustalenia wstępne*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, t. 2. O celach wydatkowania funduszu operacyjnego przez wywiad PRL (kwestie dotyczące funduszu „O” dla Departamentu I MSW regulowały osobne przepisy) pisze Krzysztof Tarka. Zob. K. Tarka, *Działalność Karola Lewkowicza – przyczynek do powstania orientacji prokrajowej na emigracji*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2010, nr 1; *idem, Waldemar Sobczyk i „Nasz Znak” – dywersja w ruchu ludowym na emigracji*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2011, nr 2. Krzysztof Busse omówił z kolei finansowane z funduszu działania dezintegracyjne wymierzone w Kościół rzymskokatolicki. Zob. K. Busse, „*Oddajcie nam Matkę Bożą...*”. *Działania dezintegracyjne aparatu bezpieczeństwa wobec sanktuarium w Starej Błotnicy w świetle dokumentów SB*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 1. Zagadnienia związane z osobowymi źródłami informacji są szeroko omówione, m.in. w: F. Musiał, *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków 2007; *Osobowe źródła informacji – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2008; *Archiwalia komunistycznego aparatu represji – zagadnienia źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2012.*

rozważania oparte są na podstawowych – zdaniem autora – normatywach określających zasady rządzące dysponowaniem funduszem „O”. Wyboru aktów prawnych dokonano w oparciu o kwerendę w archiwach różnych jednostek SB – oczywiście w zakresie stanowiącym ramy chronologiczne artykułu. Są to: Zarządzenie nr 0095/69 Ministra Spraw Wewnętrznych z 29 grudnia 1969 r. w sprawie zasad gospodarowania funduszem operacyjnym w jednostkach Milicji Obywatelskiej i Służby Bezpieczeństwa; Instrukcja nr 001/70 Dyrektora Departamentu Finansowego MSW z 2 stycznia 1970 r. w sprawie gospodarki finansowej funduszu operacyjnego; Zarządzenie nr 0053/72 Ministra Spraw Wewnętrznych z 29 maja 1972 r. zmieniające zarządzenie w sprawie zasad gospodarowania funduszem operacyjnym; Zarządzenie nr 0060/81 Ministra Spraw Wewnętrznych z 12 grudnia 1981 r. zmieniające zarządzenie w sprawie zasad gospodarowania funduszem operacyjnym; Zarządzenie nr 004/86 Ministra Spraw Wewnętrznych z 29 stycznia 1986 r. zmieniające zarządzenie w sprawie zasad gospodarowania funduszem operacyjnym; Zarządzenie nr 0013/88 Szefa WUSW w Radomiu z 7 marca 1988 r. w sprawie gospodarowania, ewidencji i upoważnienia do dysponowania funduszem operacyjnym. Należy zaznaczyć, że część dokumentów pochodzi z Elektronicznego Zbioru Aktów Normatywnych (EZAN) – zostały do niego włączone przez pracowników oddziałowych archiwów IPN w Łodzi, Krakowie i Szczecinie. W tym miejscu odstąpiono od przedstawiania tych normatywów, gdyż główne ich założenia zostały omówione w dalszej części niniejszego artykułu.

W latach 1975–1990 podstawowym aktem normatywnym odnoszącym się do funduszu „O” było Zarządzenie nr 0095/69 Ministra Spraw Wewnętrznych z 29 grudnia 1969 r. (obowiązywało od 1 stycznia 1970 r.). Wynika z niego, że fundusz służył do finansowania w walucie krajowej i zagranicznej wydatków związanych z potrzebami operacyjnymi SB i MO, w szczególności dotyczących dopływu informacji umożliwiających lub ułatwiających „zapobieganie, rozpoznawanie i zwalczanie przestępczości, jeżeli te wydatki nie mogą być finansowane w ramach jawnej gospodarki budżetowej z uwagi na konieczność zachowania tajemnicy”².

Zarządzenie ustalało trzy stopnie gospodarowania funduszem operacyjnym przez tzw. dysponentów. Najwyżej umiejscowiono ministra spraw wewnętrznych, który poprzez dyrektora Departamentu Finansowego MSW zarządzał funduszem łącznie dla Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej. Rozdział pieniędzy na osobne fundusze „O” dla obu tych służb następował na poziomie dysponentów drugiego stopnia. W centrali byli nimi dyrektorzy departamentów i biur (równorzędni) w MSW oraz KG MO. W terenie natomiast byli to pierwsi zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB (dla „bezpieki”) oraz komendanci wojewódzcy (równorzędni) MO (dla milicji)³. Najniżej znajdowali się dysponenci trzeciego stopnia, którymi w centrali byli naczelnicy wydziałów w departamentach i biurach MSW oraz KG MO, a w terenie – naczelnicy wydziałów w komendach wojewódzkich (równorzędnych) MO. W powiatach byli nimi

² AIPN Łd, 0050/2, Zarządzenie nr 0095/69 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 29 XII 1969 r. w sprawie zasad gospodarowania funduszem operacyjnym w jednostkach Milicji Obywatelskiej i Służby Bezpieczeństwa, b.p. Zarządzenie to zmieniało uregulowania dotyczące funduszu operacyjnego, wprowadzone Zarządzeniem nr 00181 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 3 X 1959 r. w sprawie gospodarki funduszem operacyjnym.

³ *Ibidem*.

komendanci powiatowi (równorzędni) (dla milicji) oraz pierwsi zastępcy komendantów do spraw SB (dla „bezpieki”)⁴.

Do zadań dysponentów drugiego stopnia należało m.in. sporządzanie preliminarzy wydatków i zapotrzebowania na fundusz oraz zapewnienie dopływu środków do dysponentów niższego stopnia, a także racjonalne i celowe dysponowanie powierzonymi pieniędzmi. Zatwierdzali oni również zbiorcze wydatki podległych im dysponentów, a w wyjątkowych sytuacjach wyrażali zgodę na jednorazowe wydatkowanie kwoty przekraczającej dozwoloną górną granicę. Od 1970 r. suma ta wynosiła maksymalnie 5000 zł za wykonanie jednego zadania. Na większe wydatki (zarówno w złotych, jak i walutach obcych) musiał zgodzić się minister lub właściwy podsekretarz stanu⁵. Wysokość górnej granicy utrzymana była nieco ponad dziesięć lat, gdy ministerstwo podwyższyło ją do 10 000 zł⁶, a w 1986 r. – do 25 000 zł⁷. Dodajmy, że 20 marca 1989 r. kwota została doraźnie (tylko do końca 1989 r.) zwiększona przez ministra spraw wewnętrznych do 50 000 zł, lecz jej wypłata następowała naturalnie dopiero po akceptacji szefa WUSW (minister zgodził się również na wiele dodatkowych zmian w wydatkach)⁸.

Zarządzenie z 1969 r. nakładało na dysponentów trzeciego stopnia wiele istotnych obowiązków. Systematycznie musieli oni nadzorować gospodarkę funduszem „O” poprzez sprawdzanie celowości wydatków, zwłaszcza w odniesieniu do uzyskanych efektów pracy operacyjnej. Poza tą bieżącą kontrolą byli także zobligowani do przeprowadzenia przynajmniej raz w roku oceny wydatków według poszczególnych pozycji. Dysponentom drugiego stopnia nakazano również kontrolę gospodarki funduszem w podległych jednostkach (osobiście lub poprzez upoważnione osoby). Pod względem merytorycznym miała prowadzić je komisja powoływana każdorazowo przez ministra spraw wewnętrznych, a pod względem formalno-rachunkowym (nie rzadziej niż raz na dwa lata) – przez dyrektora Departamentu Finansowego lub upoważnione przez niego osoby. Ponadto określono zasady kontroli nad celowością wydatków z funduszu operacyjnego na poszczególnych szczeblach resortu, a także okresowego przekazywania sprawozdań dysponentom wyższego szczebla.

Zarządzenie wskazywało również na dwa ważne zadania, jakie spoczywały na dyrektorze Departamentu Finansowego MSW. Przekazywał on pieniądze dysponentom drugiego stopnia oraz określał zasady gospodarki finansowej funduszu „O”, a w szczególności: klasyfikację wydatków operacyjnych, zasady prowadzenia rachunkowości w zakresie tych wydatków oraz szczegółowy tryb postępowania w innych sprawach dotyczących gospodarowania funduszem⁹.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ AIPN Łd, 0051/96, Zarządzenie nr 0060/81 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 12 XII 1981 r. zmieniające zarządzenie w sprawie zasad gospodarowania funduszem operacyjnym, b.p.

⁷ AIPN Sz, 0012/374, t. 2, Zarządzenie nr 004/86 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 29 I 1986 r. zmieniające zarządzenie w sprawie zasad gospodarowania funduszem operacyjnym, b.p.

⁸ AIPN Ra, 02/143, t. 3, Pismo naczelnika Wydziału Ogólnego WUSW w Radomiu do naczelnika Wydziału V WUSW w Radomiu w sprawie wypłat z funduszu operacyjnego, 7 IV 1989 r., s. 119–120. Z dokumentu wynika też, że szef WUSW na mocy decyzji ministra upoważnił zastępców ds. MO oraz ds. SB m.in. do zatwierdzania jednorazowych wniosków o wypłatę do 40 000 zł, a dysponentów trzeciego stopnia – do 30 000 zł. Minister zwiększył także z 300 do 1000 zł wydatki na cele konsumpcyjne, których dysponenci nie musieli dokumentować oryginalnymi rachunkami.

⁹ *Ibidem*.

Pierwszą korektę powyższych zapisów przeprowadzono już po dwóch latach. Zamiast dwóch służb – MO i SB pojawił się zapis: „jednostki resortu spraw wewnętrznych”. Poszerzono bowiem wówczas katalog służb o Zarząd Zwiadu Wojsk Ochrony Pogranicza (WOP) oraz Oddział Wojskowej Służby Wewnętrznej jednostek wojskowych podległych ministrowi spraw wewnętrznych (WSW JW MSW). Do grupy dysponentów drugiego stopnia dodano szefa Oddziału Kontrwywiadu i Kontroli Ruchu Granicznego Zarządu Zwiadu Dowództwa WOP oraz szefów wydziałów II brygad i oddziałów WOP, a także szefów wydziałów WSW JW MSW. Doprecyzowano zapisy dotyczące zatwierdzania wydatków ponad wyznaczony limit. Dodano, że w odniesieniu do wydatków operacyjnych Służby Milicji zgodę wydaje komendant główny MO (jako dysponent drugiego stopnia). W takim samym zakresie akceptował on preliminarze wydatków Służby Milicji. Wraz z powyższymi zmianami rozszerzono również katalog służb, których kierownicy jako dysponenci drugiego stopnia sprawują nadzór nad celowością wydatków, tj. o szefa Zarządu Zwiadu WOP i szefa Oddziału WSW JW MSW¹⁰.

Taki stan prawny przetrwał prawie półtora dekady, w trakcie której struktury MSW kilkakrotnie uległy zmianom. Pierwsza była następstwem likwidacji powiatów i wprowadzenia w 1975 r. nowego podziału administracyjnego Polski, w wyniku którego powstały nowe województwa (w tym radomskie)¹¹. Struktury SB usunięto wówczas z komend powiatowych i ulokowano je tylko w komendach wojewódzkich. Później – z uwagi na kilkuletnie doświadczenia – okazało się, że „bezpieka” powinna „wrócić” do komend rejonowych MO (tworzonych od 1983 r. w oparciu o wybrane komisariaty czy komendy miejskie). Ponadto w 1983 r. została uchwalona ustawa o ministrze spraw wewnętrznych, której zewnętrznym wymiarem było oficjalne potwierdzenie istnienia SB, jak również przemianowanie dotychczasowych komend wojewódzkich w wojewódzkie urzędy spraw wewnętrznych (WUSW), a jednostek niższego szczebla w rejonowe, miejskie i dzielnicowe urzędy spraw wewnętrznych (RUSW, MUSW, DUSW), z funkcjonującymi w części z nich ogniwami SB (przeprowadzono w tym okresie także wiele zmian strukturalnych w obrębie departamentów i biur w MSW)¹².

Nowe zarządzanie dotyczące funduszu operacyjnego zostało wprowadzone w styczniu 1986 r. i obowiązywało do 1990 r. Uwzględniono w nim wszystkie dokonane w minionych latach modyfikacje struktur resortu spraw wewnętrznych. Dysponentem pierwszego stopnia pozostał minister, jednak uporządkowano i nieco skorygowano katalog dysponentów drugiego i trzeciego stopnia. Do pierwszej grupy zaliczono dyrektorów departamentów i biur (równorzędnych) w MSW, szefów WUSW, dowódcę WOP, szefa Zarządu WSW JW MSW. W drugiej natomiast, czyli dysponentów trzeciego stopnia, znaleźli się naczelnicy wydziałów w departamentach i biurach (równorzędnych) MSW,

¹⁰ AIPN Kr, 012/22, t. 3, Zarządzenie nr 0053/72 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 29 V 1972 r. zmieniające zarządzenie w sprawie zasad gospodarowania funduszem operacyjnym, k. 124–124v.

¹¹ Ustawa z dnia 28 V 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych (DzU, 1975, nr 16, poz. 91).

¹² Literatura dotycząca tego zagadnienia jest obfita. Przemiany struktur aparatu represji w latach 1944–1990 zostały szeroko omówione m.in. w trzypięciowym wydawnictwie: *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: 1945–1956, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005; *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 2: 1956–1975, red. P. Piotrowski, Warszawa 2006; *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 3: 1975–1990, red. P. Piotrowski, Warszawa 2008.

naczelnicy wydziałów w WUSW, szefowie RUSW, MUSW i DUSW, szefowie wydziałów wywiadu brygad WOP i dowódca Granicznej Placówki Kontroli (GPK) WOP Centralnego Portu Lotniczego Warszawa-Okęcie, a także szefowie wydziałów WSW JW MSW¹³.

W zarządzeniach z 1969 i 1986 r. znalazły się zapisy, że szczegółowe zasady gospodarowania funduszem operacyjnym zostaną uregulowane przez dyrektora pionu finansowego MSW stosowną instrukcją. Uzupełnieniem pierwszego aktu była zatem Instrukcja nr 001/70¹⁴, a drugiego – Instrukcja nr 002/86¹⁵. Warto podkreślić, że w zasobie archiwalnym Delegatury IPN w Radomiu zostało odnalezione Zarządzenie nr 0013/88 Szefa WUSW w Radomiu¹⁶, będące połączeniem Zarządzenia nr 004/86 oraz Instrukcji nr 002/86. Jak się wydaje, głównym celem jego powstania była chęć stworzenia swego rodzaju instrukcji mającej ułatwić stosowanie konkretnych uregulowań w bieżącej praktyce pracy operacyjnej.

W obu wspomnianych instrukcjach precyzyjnie opisano klasyfikację wydatków operacyjnych, w układzie obowiązującym wszystkie organy MSW. Jest to o tyle istotne, że pozwala ona tylko po numerze pozycji wydatków określić cel, na jaki zostały przeznaczone dane środki. Oba zestawienia nieco się różnią, a dla łatwiejszego porównania zmian dokonanych w klasyfikacji przedstawiono je w tabeli nr 1.

Tabela nr 1. Porównanie klasyfikacji wydatków operacyjnych wg instrukcji z 1970 i 1986 r.

| Klasyfikacja wydatków operacyjnych | Instrukcja nr 001/70 Dyrektora Departamentu Finansowego MSW | Zarządzenie nr 0013/88 Szefa WUSW w Radomiu (na podstawie Instrukcji nr 002/86 Dyrektora Departamentu Finansów MSW) |
|------------------------------------|---|---|
| Pozycja 1 | Wynagrodzenie tajnych współpracowników | Wynagrodzenie tajnych współpracowników |
| Pozycja 2 | Zwroty kosztów operacyjnych poniesionych przez funkcjonariuszy | Zwroty kosztów operacyjnych poniesionych przez funkcjonariuszy |
| Pozycja 3 | Utrzymanie lokali konspiracyjnych | Utrzymanie mieszkań konspiracyjnych |

¹³ AIPN Sz, 0012/374, t. 2, Zarządzenie nr 004/86 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 29 I 1986 r. zmieniające zarządzenie w sprawie zasad gospodarowania funduszem operacyjnym, b.p.

¹⁴ AIPN Łd, 0050/2, Instrukcja nr 001/70 Dyrektora Departamentu Finansowego MSW w sprawie gospodarki finansowej funduszu operacyjnego, 2 I 1970 r., k. 391–408.

¹⁵ AIPN Sz, 0012/374, t. 9, Instrukcja nr 002/86 Dyrektora Departamentu Finansów MSW w sprawie gospodarki finansowej funduszu operacyjnego, 23 I 1986 r., b.p.

¹⁶ AIPN Ra, 02/80, t. 2, Zarządzenie nr 0013/88 Szefa WUSW w Radomiu z dnia 7 III 1988 r. w sprawie gospodarowania, ewidencji i upoważnienia do dysponowania funduszem operacyjnym, k. 142–148.

| | | |
|-------------------|--|--|
| Pozycja 4 | Utrzymanie garaży i samochodów na etatach niejawnych | Utrzymanie garaży i samochodów na etatach niejawnych |
| Pozycja 5 | Zakupy przedmiotów trwałego użytku (środków podstawowych) | Zakupy sprzętu (środków podstawowych) |
| Pozycja 6 | Kaucje za lokale konspiracyjne i opłaty za urządzenia sanitarne w lokalach konspiracyjnych | Zaopatrzenie funkcjonariuszy na etatach niejawnych |
| Pozycja 7 | Fundusz reprezentacyjny | Ryczałty i ekwiwalenty wypłacane funkcjonariuszom |
| Pozycja 8 | Zaopatrzenie funkcjonariuszy na etatach niejawnych | Fundusz reprezentacyjny |
| Pozycja 9 | Ryczałty i ekwiwalenty wypłacane funkcjonariuszom | Inne wydatki |
| Pozycja 10 | Inne wydatki | – |

Źródło: AIPN Łd, 0050/2, Instrukcja nr 001/70 Dyrektora Departamentu Finansowego MSW w sprawie gospodarki finansowej funduszu operacyjnego, 2 I 1970 r., k. 391–408; AIPN Ra, 02/80, t. 2, Zarządzenie nr 0013/88 Szefa WUSW w Radomiu z dnia 7 III 1988 r. w sprawie gospodarowania, ewidencji i upoważnienia do dysponowania funduszem operacyjnym, k. 142–148.

Nie wchodząc w szczegółowe opisy poszczególnych pozycji w klasyfikacji wydatków operacyjnych, jak również innych zapisów, należy zwrócić uwagę na kilka ważnych zagadnień odnoszących się do wybranych aspektów finansowania działalności operacyjnej, a także postępowania z materiałami archiwalnymi dotyczącymi funduszu „O”.

Zatrzymując się przy drugiej z tych kwestii, należy podkreślić, że zgodnie z Instrukcją nr 001/70 „czasokres przechowywania dowodów, ksiąg rachunkowych i innych dokumentów operacyjnych określa załącznik do instrukcji wprowadzonej Zarządzeniem nr 0107/68 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 24 X 1968 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi Służby Bezpieczeństwa i Służby Milicji”. Dość szybko, bo już w 1974 r., ten resortowy akt prawny został zastąpiony przez nowe zarządzenie odnoszące się do postępowania z materiałami archiwalnymi (a w 1985 r. przez Zarządzenie nr 049/85 z 8 lipca tego roku)¹⁷. W instrukcji z 1970 r. do kategorii „A” – zgodnie

¹⁷ AIPN Łd, 0050/2, Instrukcja nr 001/70 Dyrektora Departamentu Finansowego MSW w sprawie gospodarki finansowej funduszu operacyjnego, 2 I 1970 r., k. 391–408; AIPN, 01258/151, Zarządzenie nr 034/74 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 10 V 1974 r. w sprawie postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, k. 1–2; *ibidem*, Zarządzenie nr 030/79 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 2 VII 1979 r. zmieniające zarządzenie w sprawie zasad i sposobu postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych, k. 3–4; *ibidem*, Instrukcja w sprawie zasad i sposobu postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych (Załącznik do Zarządzenia

AIPN Ra

Sędca

165
142

WOJEWÓDZKI URZĄD
SPRAW WEWNĘTRZNYCH
W R A D O M I U

TAJNE SPEC.ZNACZENIA

Egz.nr 11.

L.dz. AE-I-0021/88

Sędca
raportować do J. Michalskiego
ponieważ w sprawie 7013 dnia 11.03.88

ZARZĄDZENIE NR 0013/88

SZEFA WOJEWÓDZKIEGO URZĘDU SPRAW WEWNĘTRZNYCH W RADOMIU
z dnia 07.03 1988 r.

w sprawie gospodarowania, ewidencji i upoważnienia do dysponowania funduszem operacyjnym.

Na podstawie Zarządzenia Nr 004/86 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 22.01.1986r w sprawie zasad gospodarowania funduszem operacyjnym oraz Instrukcji Nr 002/86 Dyrektora Departamentu Finansów MSW z dnia 23 stycznia 1986 roku

z a r z ą d z a m :

§ 1

Wprowadza się następującą klasyfikację wydatków operacyjnych :

- poz. 1 - wynagrodzenie tajnych współpracowników
- poz. 2 - zwroty kosztów operacyjnych poniesionych przez funkcjonariuszy
- poz. 3 - utrzymanie mieszkań konspiracyjnych
- poz. 4 - utrzymanie garaży i samochodów na etatach niejawnych
- poz. 5 - zakupy sprzętu /środków podstawowych/
- poz. 6 - zaopatrzenie funkcjonariuszy na etatach niejawnych
- poz. 7 - ryczałty i ekwiwalenty wypłacane funkcjonariuszom
- poz. 8 - fundusz reprezentacyjny
- poz. 9 - inne wydatki.

§ 2

- 1. Pozycja 1 obejmuje wynagrodzenie stałe i doraźne tajnych współpracowników, jak również innych obywateli za informacje poufne i konsultacje operacyjne, nagrody rzeczowe dla tych osób oraz zwroty kosztów poniesionych przez wyżej wymienionych w związku z wykonywaniem zadań operacyjnych.

WOJ. URZĄD SPRAW WEWN.
w Radomiu
Wpłynęło, dnia 9.03.88
11 Nr 0013/88

ZASÓB ARCHIWALNY

Zarządzenie nr 0013/88 Szefa WUSW w Radomiu z dnia 7 marca 1988 r. w sprawie gospodarowania, ewidencji i upoważnienia do dysponowania funduszem operacyjnym (pierwsza strona). AIPN Ra, 02/80, t. 2

z zapisami w dziale „Finanse” (poz. 541) – zaliczono m.in. niektóre typy materiałów archiwalnych, które odnoszą się także do funduszu operacyjnego (choć w tym dziale nie jest on wymieniony wprost), w tym:

- sprawozdawczość finansowa, budżetowa i rewizyjna, z zastrzeżeniem, że dotyczy ona okresów rocznego i wieloletniego;
- budżet i preliminarze budżetowe;
- rozkazy, zarządzenia i wytyczne dotyczące gospodarki finansowej;
- preliminarz budżetowy: zbiorczy preliminarz wydatków wraz z uzasadnieniem oraz plan finansowy wydatków osobowych.

Jako akta oznaczone kategorią „B” wskazano w tym samym dziale m.in. sprawozdania finansowe za okresy niekończące roku oraz inne akta – B-5 (poz. 545).

W dziale „Akta operacyjne i śledcze” znalazł się natomiast punkt „Dokumentacja rozliczeń funduszu operacyjnego, sprawy materiałowe pod względem operacyjnym” – z kategorią B-2 (poz. 612)¹⁸.

W zarządzeniu z 1985 r., w dziale „Finanse” (poz. 266), znalazł się z kolei zapis: „Ewidencja, dowody księgowo planu i sprawozdania funduszu operacyjnego” – kategoria B-5, natomiast w dziale „Akta operacyjne” (poz. 55) materiały te potraktowano surowiej, gdyż zapisowi „Dokumentacja funduszu operacyjnego” nadano kategorię Bc¹⁹. To ostatnie tłumaczy, dlaczego w dawnych wydziałach „C” lub wydziałach zabezpieczenia operacyjnego WUSW, gdzie nie zniszczono dokumentacji administracyjnej, materiały funduszu „O”, które mogły zachować się do dzisiaj, pochodzą z lat 1988–1990 (starsze, o ile się zachowały, nie zostały zniszczone raczej przez niedopatrzanie. Za przykład niech posłużą zestawienia sporządzone przez Marka Hałaburdę i Jana Szczepaniaka)²⁰.

Trzeba zaznaczyć, że 1 sierpnia 1990 r., gdy ostatecznie weszły w życie przepisy ustawy o policji oraz Urzędzie Ochrony Państwa²¹, do odrębnych archiwów trafiły materiały MO (policja) oraz SB (UOP). W archiwach komend wojewódzkich policji znalazły się dokumenty wydziałów ogólnych (w nowych strukturach nazwano je wydziałami przydziałnymi), które jako dawne komórki pionu milicyjnego nie przekazywały swoich materiałów do UOP. Z tego też powodu dzisiaj problematyczne jest przeprowadzenie

nr 034/74 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 10 V 1974 r. z uwzględnieniem zmian wprowadzonych Zarządzeniem nr 030/79 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 2 VII 1979 r.), k. 5–31. Jak wskazuje A. Zieliński, ostatnim aktem prawnym określającym to zagadnienie było Zarządzenie nr 049/85 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 8 VII 1985 r. w sprawie organizacji i zasad postępowania z materiałami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych (AIPN Kr, 051/8, t. 1). W dokumentacji z kontroli widać jednak dowolność w kwalifikowaniu niektórych materiałów tego typu do określonej kategorii archiwalnej, a proces niszczenia osiągnął apogeum w latach 1989–1990. Zob. A. Zieliński, *op. cit.*, s. 16–17.

¹⁸ AIPN, 01258/151, Instrukcja w sprawie zasad i sposobu postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych (Załącznik do Zarządzenia nr 034/74 Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 10 V 1974 r. z uwzględnieniem zmian wprowadzonych Zarządzeniem nr 030/79 Ministra Spraw Wewnętrznych z 2 VII 1979 r.), k. 5–31.

¹⁹ AIPN Kr, 051/8, t. 1, Instrukcja w sprawie zasad i sposobu postępowania z aktami archiwalnymi w resorcie spraw wewnętrznych (Załącznik do Zarządzenia nr 049/85), 8 VII 1985 r., s. 36–108.

²⁰ P. Fornal, *Struktura, kadra kierownicza i główne kierunki działań operacyjnych Referatu Służby Bezpieczeństwa Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej oraz Rejonowego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Brzozowie w latach 1957–1990*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2013, nr 1.

²¹ Ustawa z dnia 6 IV 1990 r. o Policji (DzU, 1990, nr 30, poz. 179); Ustawa z dnia 6 IV 1990 r. o Urzędzie Ochrony Państwa (DzU, 1990, nr 30, poz. 180).

wszechstronnych badań nad zachowaną dokumentacją tego typu, o ile w ogóle jest ona jeszcze przechowywana. Nieco inaczej przedstawiają się natomiast losy materiałów wytworzonych przez komórki kontrolne resortu spraw wewnętrznych: Główny Inspektorat Ministra – w centrali oraz wydziały inspekcji (zespoły ds. SB) – w komendach wojewódzkich MO, a następnie w wojewódzkich urzędach spraw wewnętrznych. Co więcej – jak wynika m.in. z zarządzenia szefa WUSW w Radomiu z 1988 r. – dokumentacja związana z rozliczeniami trafiała nie do Wydziału „C”, ale była przekazywana do Wydziału Ogólnego. Wynika to z zapisów znajdujących się w dwóch miejscach tego zarządzenia. W paragrafie 14 zawarto, że wypłaty dla dysponentów drugiego stopnia będą dokonywane 5 i 20 dnia każdego miesiąca, po uprzednim zgłoszeniu zapotrzebowania z określeniem wysokości wypłaty u naczelnika Wydziału Ogólnego. Natomiast paragraf 32 wskazuje, że obsługę gospodarki funduszem dysponenta drugiego stopnia sprawuje Wydział Ogólny WUSW w Radomiu²².

Dokumentacja funduszu operacyjnego WUSW w Radomiu zachowała się w niewielkim stopniu. Wspomniano o tym np. w sprawozdaniu Wydziału „C” za I kwartał 1977 r. odnoszącym się do pracy operacyjnej MO i SB województwa radomskiego²³. W aktach po Wydziale IV znalazły się protokoły przekazania dokumentacji funduszu „O” przez prowadzących go funkcjonariuszy w latach 1977–1981²⁴. Pokwitowania i rozliczenia dotyczące tajnych współpracowników, kontaktów operacyjnych czy lokali kontaktowych tego wydziału (od 1989 r. Wydział Studiów i Analiz – WSiA) pochodzą z lat 1988–1990²⁵, a Wydziału V (od 1989 r. Wydział Ochrony Gospodarki – WOG) z lat 1989–1990²⁶. Rozliczenia finansowe oraz innego rodzaju dokumentację administracyjną funduszu „O” za lata 1976–1990 pozostawił po sobie Wydział II²⁷. Analogiczne pojedyncze dokumenty z lat 1977–1988 znajdują się również w materiałach po Wydziale III (od 1989 r. Wydział Ochrony Konstytucyjnego Porządku Państwa – WOKPP)²⁸ oraz po Wydziale V (z lat 1988–1989)²⁹. W dokumentacji administracyjnej możemy też znaleźć zapisy informujące o brakowaniu materiałów funduszu „O”, jak chociażby w przypadku Wydziału III-A/V/WOG (z lat 1983–1989)³⁰.

Osobną kwestię stanowi dokumentacja kontroli funduszu operacyjnego przeprowadzonych w 1986 r. przez Wydział Inspekcji WUSW we wszystkich komórkach „bezpieki” w wojewódzkich i rejonowych urzędach spraw wewnętrznych województwa

²² AIPN Ra, 02/80, t. 2, Zarządzenie nr 0013/88 Szefa WUSW w Radomiu z dnia 7 III 1988 r. w sprawie gospodarowania, ewidencji i upoważnienia do dysponowania funduszem operacyjnym, k. 142–148. W uzupełnieniu należy dodać, że szef WUSW scedował na naczelnika Wydziału Inspekcji obowiązek przeprowadzenia przynajmniej raz w roku kontroli prawidłowości i celowości dokonywania wydatków z funduszu „O” u dysponentów trzeciego stopnia.

²³ AIPN Ra, 02/34, t. 1, Zestawienie statystyczne obrazujące pracę operacyjną Służby Bezpieczeństwa i Milicji Obywatelskiej województwa radomskiego w I kwartale 1977 r., *passim*.

²⁴ AIPN Ra, 02/97, t. 2, Protokoły zdawczo-odbiorcze byłego Wydziału IV.

²⁵ AIPN Ra, 02/102, t. 1, Dokumentacja funduszu „O” byłego Wydziału IV.

²⁶ AIPN Ra, 02/152, t. 1, Protokoły brakowania dokumentów funduszu „O” w Wydziale Ochrony Gospodarki.

²⁷ AIPN Ra, 02/129, t. 1–2, Dokumentacja funduszu „O” Wydziału II.

²⁸ AIPN Ra, 02/132, t. 1, Teczka protokołów zdawczo-odbiorczych byłego Wydziału III.

²⁹ AIPN Ra, 02/143, t. 3–4, Dokumentacja różna naczelnika Wydziału Ochrony Gospodarki.

³⁰ AIPN Ra, 02/152, t. 1, Protokoły brakowania dokumentów funduszu „O” w Wydziale Ochrony Gospodarki.

radomskiego. Większość dokumentów wytworzonych w trakcie inspekcji to beznamienne wyczenia kwot otrzymanych i wypłaconych, potwierdzające prowadzenie funduszu operacyjnego zgodnie z obowiązującymi przepisami. Charakter dokumentacji w pewnym stopniu – jak widać z kolejnych dat – wynika zapewne z rutynowego prowadzenia tych kontroli dzień po dniu w kolejnych komórkach SB. Jedynie w nielicznych sprawozdaniach są dodatkowe informacje, które poszerzają naszą wiedzę na temat niektórych tzw. zainteresowań SB. Na przykład w Zwoleniu jest to zapis dotyczący lokalu kontaktowego krypt. „Baszta”, a najczęściej wynagradzanych tajnych współpracowników miał Wydział V (ps. „Motyl” – 97 000 zł, zob. przypis nr 45; ps. „Brodacz” – 60 000 zł; ps. „Hubert” – 26 500 zł) oraz Wydział IV (najczęściej, bo aż 27 razy, wynagradzany był kontakt operacyjny ps. „GS” – na łączną kwotę 45 000 zł, a także TW ps. „Kazio” – 51 000 zł i TW ps. „Wuj” – 36 500 zł)³¹.

Podsumowaniem tych kontroli, przeprowadzonych między 1 a 25 października 1986 r., było sprawozdanie kpt. Aleksandra Umięckiego adresowane do zastępcy szefa WUSW ds. SB ppłk. Mirosława Rogalskiego. W tabelach ujęto szczegółowe dane dotyczące wydatków wszystkich kontrolowanych jednostek SB (wydziały: II, III, IV, V, VI oraz siedem RUSW, gdzie były ulokowane komórki SB; w RUSW w Radomiu tych ogniw nie było) na poszczególne pozycje funduszu operacyjnego (1, 2, 3, 5 i 8). Także i tu wymieniono czwórkę najlepiej wynagradzanych TW, jak też wyciszono, że za zgodą szefa WUSW tylko dziewięciu tajnym współpracownikom wypłacono kwoty powyżej 5000 zł (po jednym w wydziałach: III, V, VI i RUSW w Kozienicach oraz aż pięciu w Wydziale IV). Wskazano również, że wśród nagród rzeczowych najwięcej było wiązanek kwiatów wręczanych KO lub TW, które rozliczano w raportach bez pobierania pokwitowań. Poza tym kontrolujący nie znalazł żadnych uchybień w rozliczaniu funduszu „O”³².

Podobne inspekcje (problemowe) przeprowadzono we wrześniu 1988 r. w wybranych komórkach SB województwa radomskiego (wydziały: II, IV, VI, „B”, „W” oraz RUSW w Przysusze i Zwoleniu). Także i tym razem gospodarowanie funduszem wszędzie uznano za prawidłowe. Za zgodą szefa WUSW (dysponent drugiego stopnia) w Wydziale IV kilku tajnych współpracowników otrzymało gratyfikację o wartości powyżej 10 000 zł (nagrody rzeczowe wręczono TW ps.: „Olan”, nr rej. 491 – 14 450 zł; „Dąbrowski”, nr rej. 11024 – 15 200 zł; „Wuj”, nr rej. 7253 – 11 200 zł, natomiast „Stanisław”,

³¹ AIPN Ra, 02/159, Protokół kontroli funduszu „O” w Wydziale II WUSW w Radomiu, 8 IX 1986 r., s. 227–229; *ibidem*, Protokół kontroli funduszu „O” w Wydziale III WUSW w Radomiu, 15 IX 1986 r., s. 230–232; *ibidem*, Protokół kontroli funduszu „O” w Wydziale IV WUSW w Radomiu, 22 IX 1986 r., s. 233–235; *ibidem*, Protokół kontroli funduszu „O” w Wydziale V WUSW w Radomiu, 10 IX 1986 r., s. 236–238; *ibidem*, Protokół kontroli funduszu „O” w Wydziale VI WUSW w Radomiu, 9 IX 1986 r., s. 239–241; *ibidem*, Protokół kontroli funduszu „O” w SB RUSW w Białobrzegach, 26 VIII 1986 r., s. 242–244; *ibidem*, Protokół kontroli funduszu „O” w SB RUSW w Grójcu, 29 VIII 1986 r., s. 245–247; *ibidem*, Protokół kontroli funduszu „O” w SB RUSW w Kozienicach, 2 X 1986 r., s. 248–250; *ibidem*, Protokół kontroli funduszu „O” w SB RUSW w Lipsku, 17 X 1986 r., s. 251–253; *ibidem*, Protokół kontroli funduszu „O” w SB RUSW w Szydłowcu, 2 IX 1986 r., s. 254–256; *ibidem*, Protokół kontroli funduszu „O” w SB RUSW w Przysusze, 4 IX 1986 r., s. 257–258; *ibidem*, Protokół kontroli funduszu „O” w SB RUSW w Zwoleniu, 22 X 1986 r., s. 259–261.

³² AIPN Ra, 02/159, Sprawozdanie z kontroli w zakresie przestrzegania zasad gospodarowania funduszem operacyjnym w wydziałach liniowych i jednostkach rejonowych SB województwa radomskiego, 5 XI 1986 r., s. 223–226.

nr rej. 11430, otrzymał 20 000 zł w gotówce). Co ciekawe, w wyniku porozumienia dyrektorów Biura „B” oraz Departamentu Finansów MSW zgodzono się, aby Wydział „B” wypłacił wywiadowcom tajnej sekcji obserwacyjnej ekwiwalent pieniężny z pozycji 6., a zatem zgodnie z zarządzeniem z 1986 r. przeznaczony na wypłatę zaopatrzenia dla funkcjonariuszy na etatach niejawnych (w myśl przepisów należności takie powinny być pokrywane z pozycji 7.). Jedyne zastrzeżenia budziła wysokość kwot przyznawanych dysponentom trzeciego stopnia do wykorzystania w roku kalendarzowym (chodziło o wydziały „B” i „W”), które były pomniejszane mimo wyliczenia zapotrzebowania w oparciu o analizę faktycznych potrzeb operacyjnych. Wskazano, że co prawda Wydział „W” przekroczył wydatki, ale wynikało to z przyznania mu kwoty 1 100 000 zł zamiast planowanej 1 300 000 zł. Wnioski te wyciągnięto na podstawie analizy teczek personalnych i pracy 43 TW (na łącznie 589 tajnych współpracowników) kontrolowanych komórek SB³³.

Nieco inny charakter miały kontrole (z uwagi na ich zakres) nazywane kompleksowymi. W materiałach Wydziału Inspekcji WUSW w Radomiu zachowało się kilka protokołów takich inspekcji przeprowadzanych w latach 1985–1989. Trzeba zaznaczyć, że wykorzystywanie funduszu „O” było w ich trakcie tylko jednym ze sprawdzanych wątków, aczkolwiek interesującym, ponieważ osadzonym w szerszej perspektywie działalności danej komórki w badanym okresie (obsada personalna i obciążenie funkcjonariuszy pracą operacyjną, charakterystyka terenu, najważniejsze sprawy operacyjne, tajni współpracownicy, potencjalne zagrożenia itp.)³⁴.

Jak już wcześniej wspomniano, zagadnienie kontroli resortowych zostało bardzo szczegółowo omówione przez Antoniego Zielińskiego³⁵. W trakcie analizy materiałów wytworzonych przez Główny Inspektorat Ministra doszedł on do bardzo ciekawych wniosków. Wskazał przede wszystkim na możliwość dokonania porównań „między teorią, czyli zasadami organizacji i prowadzenia pracy operacyjnej [...] nakazywanej przez akty normatywne, a praktyką, tj. realizacją zawartych w nich postanowień”. Zaznaczył,

³³ AIPN Ra, 02/162, Plan kontroli problemowej dotyczącej wykorzystania funduszu „O” w wytypowanych jednostkach WUSW w Radomiu oraz jednostkach terenowych, 8 IX 1988 r., s. 143–144; *ibidem*, Sprawozdanie z kontroli problemowej dotyczącej wykorzystania funduszu „O” w SB RUSW w Zwoleniu, 21 IX 1988 r., s. 157–159; *ibidem*, Sprawozdanie z kontroli problemowej dotyczącej wykorzystania funduszu „O” w Wydziale IV WUSW w Radomiu, 26 IX 1988 r., s. 160–164; *ibidem*, Sprawozdanie z kontroli problemowej dotyczącej wykorzystania funduszu „O” w Wydziale II WUSW w Radomiu, 16 IX 1988 r., s. 165–167; *ibidem*, Sprawozdanie z kontroli problemowej dotyczącej wykorzystania funduszu „O” w Wydziale VI WUSW w Radomiu, 13 IX 1988 r., s. 168–170; *ibidem*, Sprawozdanie z kontroli problemowej dotyczącej wykorzystania funduszu „O” w Wydziale „W” WUSW w Radomiu, 19 IX 1988 r., s. 171–173; *ibidem*, Sprawozdanie z kontroli problemowej dotyczącej wykorzystania funduszu „O” w Wydziale „B” WUSW w Radomiu, 22 IX 1988 r., s. 174–177; *ibidem*, Sprawozdanie z kontroli problemowej dotyczącej wykorzystania funduszu „O” w SB RUSW w Przysusze, 23 IX 1988 r., s. 178–180; *ibidem*, Sprawozdanie z kontroli problemowej dotyczącej wykorzystania funduszu „O” w wytypowanych jednostkach WUSW w Radomiu oraz jednostkach terenowych, 28 IX 1988 r., s. 145–150.

³⁴ AIPN Ra, 02/159, Protokół kontroli kompleksowej pracy SB RUSW w Przysusze, 21 II 1985 r., s. 4–28; *ibidem*, Protokół kontroli kompleksowej SB RUSW w Zwoleniu, 3 XII 1986 r., s. 184–208; AIPN Ra, 02/162, Protokół kontroli kompleksowej SB RUSW w Zwoleniu, 4 XI 1988 r., s. 120–130; *ibidem*, Protokół kontroli kompleksowej SB RUSW w Lipsku, 29 XI 1988 r., s. 131–140.

³⁵ A. Zieliński, *op. cit.*, *passim*.

że kontrole były wynikiem albo zaplanowanych działań, albo podejmowano je na skutek różnych impulsów zewnętrznych w reakcji na wynikające z nich nieprawidłowości czynione przez poszczególnych funkcjonariuszy. Szczególną tutaj grupą były nadużycia dokonywane na szkodę funduszu operacyjnego. W swoich dociekaniach Zieliński wskazał na zachowane w aktach MSW materiały dotyczące m.in. KW MO/WUSW w Radomiu, które wytworzono podczas inspekcji zarówno planowych, jak i przeprowadzonych na skutek czynników zewnętrznych. Przykładem może być postępowanie kontrolne wszczęte w 1981 r. przeciwko byłemu już wówczas komendantowi wojewódzkiemu MO w Radomiu płk. Marianowi Mozgawie (awansowanemu nieco wcześniej na dyrektora generalnego MSW) w związku z nadużyciami w gospodarce funduszem „O”, polegającymi na łamaniu Instrukcji nr 001 z 2 stycznia 1970 r. Dotyczyło to finansowania wydatków np. na cele konsumpcyjne z pozycji 1., czyli wynagrodzenia tajnych współpracowników, dla których miały być kupowane nagrody rzeczowe (w istocie nigdy ich nie otrzymali). Antoni Zieliński postawił tezę, że łagodne potraktowanie Mozgawy (po awansie do MSW nie dotknęły go żadne duże konsekwencje) zachęciło do podobnych działań innego funkcjonariusza z radomskiej komendy – naczelnika Wydziału III mjr. Tadeusza Żabińskiego, który – jak wynika z powyższych ustaleń – w latach 1982–1985 sfalszował pokwitowania wydatków operacyjnych i tym samym wyłudził kwotę ok. 121 tys. zł. Nie potraktowano go jednak tak łagodnie jak Mozgawy. Żabińskiego zdegradowano za to do podporucznika i 15 maja 1985 r. wydano go ze służby³⁶.

Antoni Zieliński, opisując materiały z kontroli, stwierdził, że są one po pierwsze dobrym źródłem informacji o działaniach niezgodnych z obowiązującymi przepisami, po drugie pokazują sposób postrzegania resortu i jego konkretnych struktur przez kontrolujących, a po trzecie – co jest ważne dla dalszych rozważań – chociaż są materiałem o charakterze wtórnym, nabierają „dużego znaczenia wskutek masowego niszczenia (wyprowadzania poza resort) akt w latach 1989–1990”³⁷.

W trakcie kwerendy w archiwaliach po byłej SB część badaczy skupia się przede wszystkim na aktach operacyjnych i nie dostrzega, że materiały administracyjne mogą być nieocenionym źródłem informacji, zwłaszcza wtedy, gdy podstawowa dokumentacja została zniszczona. Tak się dzieje w przypadku tych tajnych współpracowników, których teczki personalne i pracy zostały zniszczone (czasami także starano się „wyczyścić” i inne akta³⁸), a jedyne ślady pozostały w postaci odpisów zgromadzonych w różnego rodzaju sprawach operacyjnych, ewentualnie zapisów dokonanych właśnie w aktach administracyjnych. Tak jest również w innych sytuacjach, np. dotyczących funkcjonariuszy zatrudnionych na etatach niejawnych, dość rzadko spotykanych poza centralą MSW. Przypadek taki dotyczy również WUSW w Radomiu.

Według Wojciecha Frazika zatrudnianie pracowników SB na etatach niejawnych było przez wiele lat niejako zarezerwowane dla wywiadu (Departament I) i kontrwywiadu (Departament II). Konieczność rozpoznania zagrożeń w wielkich zakładach przemysłowych sprawiła, że taką formę pracy wprowadzono w 1973 r. w Departamencie III MSW

³⁶ *Ibidem*, s. 19–22, 37–38; A. Kutkowski, M. Krzysztofik, *Twarze radomskiej bezpieki. Katalog wystawy*, Lublin 2008, s. 67, 75.

³⁷ A. Zieliński, *op. cit.*, s. 35.

³⁸ Najbardziej znany przykład opisują Sławomir Cenckiewicz i Piotr Gontarczyk w *SB a Lech Wałęsa. Przyczynek do biografii*, Gdańsk–Warszawa–Kraków 2008.

oraz w wybranych komendach wojewódzkich MO. Osoby zatrudnione na etatach niejawnych były opłacane z funduszu operacyjnego³⁹. Po powstaniu „Solidarności” jednym ze stawianych przed nimi zadań – jak podkreśla Grzegorz Majchrzak – było nie tylko rozbijanie związku, lecz także zajmowanie kierowniczej roli w jego strukturach czy zdobywanie wpływowej pozycji⁴⁰.

W omawianym przez Frazika źródle z 18 listopada 1972 r. (Nowe formy pracy operacyjnej w zakresie ochrony gospodarki narodowej) wymieniono m.in. zadania stawiane funkcjonariuszom na etatach niejawnych. W jednym z punktów autor dokumentu pisze, że powinni oni również zajmować się typowaniem „takich zjawisk lub faktów, które winny stać się obiektem naszych zainteresowań, z równoczesnym określeniem np. ew[entualnych] źródeł informacji lub sposobów wyjaśniania”. Nieco dalej wskazano też na dwie drogi wyboru kandydatów na osoby zatrudnione na etatach niejawnych:

„– skierowywać naszych pracowników, którzy zdobyli kwalifikacje odpowiadające tym kryteriom;

– ukadrowienie ludzi, z którymi mamy wieloletnie kontakty, są z naszą służbą związani i w pewnym sensie przeszkoleni”⁴¹.

Kryteria te spełniał niezwykle cenny dla Wydziału III/III-A/V/OG SB w Radomiu tajny współpracownik noszący wówczas pseudonim „Kazimierz”. Jego działalność jako funkcjonariusza „bezpieki” na etacie niejawnym obejmowała okres od 1987 do 1990 r., chociaż ze służbami współpracował od 1977 r. Ze wszech miar słuszną jest opinia Marcina Krzysztofika i Arkadiusza Kutkowskiego, którzy wskazali, że to przypadek „bardzo interesujący i wart wnikliwych badań naukowych”, gdyż z reguły osobowe źródła informacji były przyjmowane do SB po zdekonspirowaniu – na etaty jawne⁴². Wypada zaznaczyć, że częściowa odpowiedź na postawione wówczas pytanie, dlaczego doszło do ukadrowienia tego właśnie informatora, znajduje się m.in. w dokumentacji kontrolnej dotyczącej funduszu operacyjnego, a poniższe rozważania stanowią przyczynek do dalszych badań.

Pod koniec 1989 r., już po reorganizacji struktur SB, w wyniku której w WUSW Radomiu powstał Wydział Ochrony Gospodarki (w jego skład wszedł m.in. dawny Wydział V), przeprowadzono kompleksową kontrolę jego pracy. W punkcie dotyczącym sytuacji kadrowej zapisano, że „od dnia 28 lutego 1987 r. wydział zatrudnia na etacie niejawnym pracownika występującego jako TW ps. «Kazimierz», nr rej. 2548. Jest to bardzo cenne, ofensywne źródło. W oparciu o jego informacje założono i zrealizowano ponad 100 spraw ewidenc[ji] operac[yjnej], głównie po zagadnieniu problematyki b[yłego] pionu III. Uczestniczył w wielu kombinacjach operacyjnych. Aktualnie obszar jego zainteresowań leży poza zakresem działania pionu ochrony gospodarki, stąd kwestia jego wykorzystania wymaga pilnego rozwiązania. Dotyczy to również formy wynagradzania, bowiem jego wynagrodzenie w znacznym stopniu ogranicza wydatki z poz[ycji] 1.

³⁹ W. Frazik, *Etaty niejawne, praca pod przykryciem, grupy interwencyjne, konsultanci – nowe formy pracy operacyjnej pionu III Służby Bezpieczeństwa w zakładach pracy według dokumentu z 1972 r.* [w:] *Osobowe źródła informacji...*, s. 237–239.

⁴⁰ G. Majchrzak, *Początki „ochrony” NSZZ „Solidarność” przez Służbę Bezpieczeństwa (wrzesień 1980–kwiecień 1981)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2003, nr 2, s. 301–305.

⁴¹ W. Frazik, *op. cit.*, s. 240–251.

⁴² A. Kutkowski, M. Krzysztofik, *op. cit.*, s. 20.

i 2. funduszu [operacyjnego]”. Kontynuacja tych rozważań znajduje się kilka akapitów dalej. W punkcie dotyczącym funduszu „O” zawarto uwagę, że jest on nadmiernie obciążony „wydatkami z poz[ycji] 6. na wynagrodzenie pracownika na etacie niejawnym”, i z tego względu, jak i przejścia „ochranianego operacyjnie przez tego pracownika środowiska do innego pionu, kwestia ta wymaga rozwiązania”. O tym, jak duża była to skala problemu, świadczy fakt, że w ciągu trzech kwartałów 1989 r. wydział na zadania dotyczące „ochrony gospodarki narodowej” wydał łącznie 2 483 315 zł, z czego na pozycję 1. – 508 315 zł, na pozycję 2. – 2000 zł, na pozycję 3. – 206 000 zł, a na pozycję 6. – 1 766 691 zł⁴³. Należy zaznaczyć, że protokół ww. kontroli jest jedynym odnalezionym dotąd dokumentem opisowym, w którym znajduje się adnotacja o wydatkach przynależnych do pozycji 6. funduszu „O”, tj. o wynagrodzeniach funkcjonariuszy na etatach niejawnych.

Tym niezwykle cennym tajnym współpracownikiem, zarejestrowanym pod nr. 2548, była Ewa Soból – radomska działaczka Komitetu Obrony Robotników, a następnie władz Regionu NSZZ „Solidarność” Ziemia Radomska, internowana w okresie stanu wojennego. Podczas swojej współpracy z SB i działalności w jej strukturach nosiła kolejno pseudonimy: „Cesarz”, „Andrzej”, „Zbyszek”, „Karol” i „Motyl”, a następnie „Kazimierz”⁴⁴. Warto wspomnieć, że każdy numer rejestracyjny jest unikatowy, który można porównać do odcisków linii papilarnych, stąd numer 2548 mógł odnosić się tylko do jednej rejestracji. Połączenie tego numeru z osobą występującą pod pseudonimem „Kazimierz” odnajdujemy także np. w materiałach sprawy operacyjnej Wydziału V WUSW w Radomiu dotyczącej próby utworzenia Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność” w Zakładach Metalowych im. gen. „Waltera” w Radomiu⁴⁵. Z innego rodzaju dokumentacji dowiadujemy się kolejnych szczegółów związku TW ps. „Kazimierz” z SB. Z rozkazów personalnych wynika, że Soból została przyjęta do służby w 1987 r., a odeszła z niej w 1990 r. w stopniu starszego sierżanta⁴⁶.

W zasobie archiwalnym Delegatury IPN w Radomiu brak jest zarówno akt personalnych, jak i pracy tajnego współpracownika występującego pod wskazanymi wyżej pseudonimami, jak również akt osobowych funkcjonariusza pozostającego na etacie niejawnym. Niesie to za sobą wiele konsekwencji odnoszących się do braku możliwości pełnego oceny pracy tej osoby. Nie jest jednak tak, że dokonanie takiej oceny nie jest możliwe. Zachowały się bowiem nie tylko znajdujące się w wielu sprawach operacyj-

⁴³ AIPN Ra, 02/143, t. 3, Protokół kontroli kompleksowej Wydziału Ochrony Gospodarki WUSW w Radomiu, 17 XI 1989 r., s. 143–153.

⁴⁴ Została zidentyfikowana w 2008 r. przez Andrzeja Sobieraja w jego wspomnieniach *Radomska droga do wolności 1980–1984*, Radom 2008, s. 491 oraz edycji źródeł *Początki niezależnego ruchu chłopskiego 1978–1980. Komitet Samoobrony Chłopskiej Ziemi Lubelskiej. Komitet Samoobrony Chłopskiej Ziemi Grójeckiej*, wstęp, wybór i oprac. M. Choma-Jusińska, M. Krzysztofik, Lublin 2008, s. 218. Zob. też: „Solidarność” *Ziemia Radomska w dokumentach 1980–1989*, wstęp, wybór i oprac. M. Wierzbicki, Lublin 2010, s. 18; M. Wierzbicki, *NSZZ „Solidarność” Region Ziemia Radomska [w:] NSZZ „Solidarność” 1980–1989*, t. 5, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010, s. 439; *Jawnie i w podziemiu. Wspomnienia ludzi „Solidarności” regionu radomskiego (1980–1989)*, wstęp, wybór i oprac. K. Słowiński, Lublin 2010, s. 8.

⁴⁵ AIPN Ra, 05/710, Sprawa operacyjnego sprawdzenia kryptonim „Komisja”, *passim*.

⁴⁶ AIPN Ra, 59/64, Rozkazy personalne szefa WUSW w Radomiu (kserokopie dotyczące funkcjonariuszy SB), s. 37; AIPN Ra, 59/82, Rozkazy personalne szefa WUSW w Radomiu (kserokopie dotyczące funkcjonariuszy SB), s. 38.

nych (ze wspomnianego protokołu wiemy, że ów TW aktywnie uczestniczył w ponad stu sprawach) odpisy doniesień i oceny pracy TW – z zawartymi w niektórych kopiach informacjami o wypłatach z funduszu operacyjnego – lecz także różnego rodzaju dokumenty administracyjne charakteryzujące omawianą osobę. To właśnie w tym przypadku m.in. zachowane do dzisiaj nieliczne zestawienia kasowe funduszu operacyjnego Wydziału V/WOG WUSW w Radomiu dają nam szansę na częściowe choćby odtworzenie wysokości wypłacanych kwot z pozycji 6., ale przede wszystkim ujawnienie, na jakie cele były one przeznaczane (to dla odmiany jedyne dokumenty kasowe odnoszące się do pozycji 6. odnalezione dotąd w zasobie archiwalnym Delegatury IPN w Radomiu).

Z raportu kasowego za I kwartał 1990 r. wiemy, że cały fundusz „O” WOG wynosił 2 090 244 zł (na dokumencie znajdują się korekty kwot wynikające zapewne z omyłek rachunkowych podczas bilansowania wpływów i wydatków z kasy funduszu „O” – w niniejszym artykule podano dane po korekcie). Dokonano z niego 12 wypłat na kwotę 1 995 486 zł, przy czym TW ps. „Kazimierz” 10 stycznia i 1 marca odebrał łącznie 1 883 086 zł z pozycji 6. funduszu operacyjnego, a zatem ponad 90 proc.⁴⁷ Z rozliczenia nr 4/90 dowiadujemy się, że kwota 588 750 zł wypłacona w styczniu była równoważnikiem za wyżywienie oraz poborami za styczeń 1990 r., a w rozliczeniu nr 12/90 znajduje się zapis, że kwota 1 294 336 zł to pobory za luty i wyrównanie uposażenia za IV kwartał 1990 r. (powinno być: 1989 r.). Pokwitowania odbioru pieniędzy – jak zaznaczono w dokumentach – znajdowały się w teczce personalnej TW ps. „Kazimierz”⁴⁸.

Jeszcze bardziej wstrząsające jest zestawienie funduszu operacyjnego za II kwartał 1990 r. Otóż w dokumencie znalazł się zapis, że w kasie WOG na pierwszy dzień kwartału znajdowało się 94 458 zł (po skorygowaniu błędów przeniesionych z rozliczenia za I kwartał), w tym okresie wpłynęło do kasy 3 400 000 zł, wydatkowano kwotę 3 321 350 zł (wynagrodzenie pracowników na etatach niejawnych – choć, cytując instrukcję, używano liczby mnogiej, to jednak zapis w tym konkretnym przypadku dotyczył jednej osoby), a na zamknięciu okresu rozliczeniowego pozostało 173 108 zł. W ciągu dwóch miesięcy wykonano zaledwie trzy operacje finansowe: dwukrotnie kasa została zasilona na ww. kwotę, a trzecia operacja to wypłata dla TW ps. „Kazimierz”. Zanikająca aktywność SB tuż przed jej likwidacją przejawiała się też brakiem jakichkolwiek wypłat na cele operacyjne (dla innych TW czy utrzymanie LK), wykazywane jeszcze w I kwartale. Wydaje się zresztą, że nie planowano już żadnych nowych wydatków, skoro podsumowanie na dzień 1 czerwca zostało sporządzone... trzy dni wcześniej – z datą 28 maja 1990 r.⁴⁹ Trzeba też odnotować, że ta jedyna (*sic!*) wypłata z pozycji 6. funduszu „O” dla TW ps. „Kazimierz” to „odprawa z tytułu zwolnienia i ekwiwalent wz. za wyżywienie za m[iesią]c luty 1990 r.”⁵⁰.

⁴⁷ AIPN Ra, 02/152, t. 2, Raport kasowy Wydziału Ochrony Gospodarki WUSW w Radomiu od 1 I do 31 III 1990 r., s. 3–4.

⁴⁸ *Ibidem*, Rozliczenie nr 4/90, 10 I 1990 r., s. 10–11; *ibidem*, Rozliczenie nr 12/90, 1 III 1990 r., s. 17–18.

⁴⁹ *Ibidem*, Sprawozdanie o stanie funduszu „O” na dzień 1 IV 1990 r., 5 IV 1990 r., s. 5–6; *ibidem*, Raport kasowy Wydziału Ochrony Gospodarki WUSW w Radomiu za okres od 1 IV do 31 V 1990 r., s. 28–29; *ibidem*, Sprawozdanie o stanie funduszu „O” na dzień 1 VI 1990 r., 28 V 1990 r., s. 24–25.

⁵⁰ *Ibidem*, Raport kasowy Wydziału Ochrony Gospodarki WUSW w Radomiu za okres od 1 IV do 31 V 1990 r., s. 28–29; *ibidem*, Rozliczenie nr 3/90, 24 V 1990 r., s. 30–31.

AIPN Ra

"ZATWIERDZAM" TAJNE spec. znaczenia

5.04.1990 r. SZEŃ

ZASTĘPCY SZEFA M.W. WOJEWÓDZKIEGO URZĘDU

dr. Sławomir Kozłowski SPRAW WEWNĘTRZNYCH

pl. Inżynier Antoni Kopyj

S P R A W O Z D A N I E

o stanie funduszu "O" na dzień 1.04.1990 r.

| | |
|--|-------------------------|
| 1. Na dzień <u>1.01.90</u> pozostało | 189.344 zł |
| 2. Wpłynęło od zaopatrującego dysponenta funduszu w okresie sprawozdawczym | 190.244 zł |
| | 1.900.000 zł |
| RAZEM PRZYCHÓD /pkt. 1 i 2/ | 1.089.344 zł |
| | 2.090.244 zł |
| 3. Wydatkowano w okresie sprawozdawczym | 1.995.486 zł |
| 4. Na dzień <u>1.04.1990</u> pozostało | 93.858 zł |
| 5. Zapotrzebowanie na okres od _____ do _____ | 94.758 zł |
| /potrzeby w pełnej wysokości bez względu na Wysokość pozostałości względnie przekroczeń/ | |
| 6. Kwota faktycznego zapotrzebowania środków po uwzględnieniu pozostałości i przekroczeń | |

WYDZIAŁU OCHRONY WUSW BRADU

Data 5.04. 1990.

/podpis dysponenta funduszu/

ZASÓB ARCHIWALNY

Sprawozdanie o stanie funduszu „O” na dzień 1 IV 1990 r. (pierwsza strona), 5 IV 1990 r. AIPN Ra, 02/152, t. 2

W aktach zachowały się również zapisy dotyczące wynagrodzenia „Kazimierza” w 1989 r., które zamieszczono w tabeli nr 2. Tytuły poszczególnych wypłat pozwalają wyciągnąć wnioski co do relacji między TW a SB oraz wynagrodzenia za wykonywane zadania. Trzeba mieć na uwadze, że dotyczą one wyjątkowego okresu w najnowszych dziejach Polski, czyli transformacji ustrojowej i wyborów w dniu 4 czerwca 1989 r., w wyniku których ukształtował się tzw. sejm kontraktowy, a we wrześniu powstał pierwszy rząd polski po 1945 r. z niekomunistycznym premierem. Pozwalają poza tym postawić pytania o rolę tego tajnego współpracownika w lokalnym kontekście tych wydarzeń.

Tabela nr 2. Wynagrodzenie TW ps. „Kazimierz” zatrudnionego na stanowisku funkcjonariusza na etacie niejawnym

| Nr rozliczenia | Kwota w zł | Tytułem | Data rozliczenia |
|----------------|------------|---|------------------|
| 19/89 | 79 444 | Pobory i ekwiwalent pieniężny wz. za wyżywienie za m[iesiąc]c luty | 6 II 1989 r. |
| 34/89 | 199 172 | Pobory i ekwiwalent pieniężny wz. za wyżywienie za m[iesiąc]c marzec 1989 r. oraz wyrównanie podwyżki płac za m[iesiąc]c styczeń i luty 1989 r. | 6 III 1989 r. |
| 3/89 | 144 160 | Pobory, równoważnik pieniężny wz. za wyżywienie za m[iesiąc]c kwiecień 1989 r. oraz nagroda okazjonalna z okazji 8 marca | 5 IV 1989 r. |
| 13/89 | 233 545 | Równoważnik za umundurowanie, równoważnik za wyżywienie za V [19]89 [r.], wyrównanie równoważnika za wyżywienie za III i IV [19]89 [r.], pobory za m[iesiąc]c V [19]89 [r.] | 5 V 1989 r. |
| 18/89 | 20 000 | Nagroda z okazji 1 Maja | 9 V 1989 r. |
| 38/89 | 131 780 | Pobory, równoważnik pieniężny wz. za wyżywienie za m[iesiąc]c czerwiec 1989 r. | 5 VI 1989 r. |
| 3/89 | 138 954 | Pobory, równoważnik wz. za wyżywienie za m[iesiąc]c lipiec 1989 r. oraz wyrównanie równoważnika za m[iesiąc]ce maj i czerwiec | 6 VII 1989 r. |
| 10/89 | 174 400 | Pobory, równoważnik wz. za wyżywienie za m[iesiąc]c sierpień oraz nagroda z okazji Święta Odrodzenia Polski | 8 VIII 1989 r. |

| | | | |
|-------|-----------|---|----------------|
| 31/89 | 373 636 | Pobory za IX [19]89 [r.], wyrównanie rodzinnego od IV–VII [19]89 [r.], wyrównanie za VII i VIII uposażenia zasadniczego i za stopień, ekwiwalent wz. za wyżywienie za IX [19]89 [r.], wyrównanie ekwiw[alentu] za wyżywienie za VIII [19]89 [r.], osłonowe rodzinne [za] VIII [19]89 [r.] | 27 IX 1989 r. |
| 32/89 | 271 600 | Wyrównanie poborów za m[iesią]ce VII–IX [19]89 [r.] | 27 IX 1989 r. |
| 2/89 | 526 236 | Pobory i ekwiwalent wz. za wyżywienie za m[iesią]c październik 1989 [r.], nagroda z okazji Święta MO i SB, nagroda – 120 proc. uposażenia za czerwiec 1989 [r.] | 7 X 1989 r. |
| 36/89 | 1 513 378 | Pobory za m[iesią]c listopad i grudzień 1989 [r.], ekwiwalent wz. za wyżywienie za m[iesią]ce jw., jednorazowe wyrównanie uposażenia, wyrównanie uposaż[enia] za X, XI, nagroda noworoczna | 30 XII 1989 r. |

Źródło: *AIPN Ra, 02/152, t. 2, Dokumentacja dotycząca funduszu „O” w Wydziale Ochrony Gospodarki, s. 35, 37, 58, 59, 76, 77, 83–85, 89, 90, 100, 101, 106, 107, 127, 128, 146, 148, 152, 153, 159, 160, 180–182, 186, 188, 189, 191, 192, 232, 233. Należy zaznaczyć, że każdy druk rozliczenia otrzymywał kolejny numer w danym kwartale, stąd też zestawienia takie zawierają w roku najwyższej cztery rozliczenia oznaczone tym samym numerem.*

Wysokość kwot wypłacanych z funduszu „O” jest dodatkowo dowodem zjawiska upadku peerelewskiej gospodarki i galopującej inflacji z końca lat osiemdziesiątych, która powodowała konieczność interwencyjnego zwiększania także nakładów na ww. cel. Dlatego 20 marca 1989 r. minister spraw wewnętrznych zdecydował m.in. o doraźnym – tylko do końca 1989 r. – zwiększeniu jednorazowej wypłaty z funduszu operacyjnego z 25 000 do 50 000 zł za wykonanie zadania lub z tytułu zwrotu kosztów operacyjnych zatwierdzanych przez szefa WUSW. Z 300 do 1000 zł wzrosła kwota zwolnienia dysponentów z dokumentowania wydatków na cele konsumpcyjne oryginalnymi rachunkami. Zastępcy szefa WUSW ds. SB oraz ds. MO zostali upoważnieni do wypłat z funduszu „O” do 40 000 zł, natomiast dysponenci trzeciego stopnia – do 30 000 zł⁵¹.

Kilka dni później, 11 kwietnia 1989 r., naczelnik Wydziału Ogólnego WUSW w Radomiu kpt. Kazimierz Sasal poinformował naczelników wydziałów oraz szefów RUSW o przyznaniu im zakładanej w planie rocznym kwoty na fundusz operacyjny. Wiadomo, że dla Wydziału V zarezerwowano 2 200 000 zł⁵² (rok wcześniej było to 1 550 000 zł). Dzień-

⁵¹ AIPN Ra, 02/143, t. 3, Pismo naczelnika Wydziału Ogólnego WUSW w Radomiu do naczelnika Wydziału V WUSW w Radomiu w sprawie jednorazowych wypłat z funduszu operacyjnego, 7 IV 1989 r., s. 119–120.

⁵² *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału Ogólnego WUSW w Radomiu do naczelnika Wydziału V WUSW w Radomiu w sprawie przyznanej kwoty funduszu operacyjnego, 11 IV 1989 r., s. 121.

ki rozdzielnikowi z tego dokumentu wiemy, że w WUSW w Radomiu były 24 komórki uprawnione do dysponowania funduszem „O”⁵³. Jednak bez danych znajdujących się w dokumentacji Wydziału Ogólnego nie jesteśmy w stanie dokonać jakichkolwiek porównań wysokości przyznaných środków poszczególnym komórkom, co byłoby ciekawym materiałem do rozważań nad priorytetami w pracy operacyjnej i poziomem ich finansowania. Ciekawe jest natomiast, że w 1989 r. limit na nagrody i zapomogi dla funkcjonariuszy Wydziału V wyniósł 1 570 000 mln zł (nie mógł zostać przekroczony) i był o ok. 700 000 zł niższy niż nakłady na fundusz „O”⁵⁴.

Okres likwidacji SB oraz tworzenia struktur UOP zakończył się 31 lipca 1990 r., gdy pierwsza służba przestała istnieć, a druga rozpoczęła działalność. Jest to także czas zamykania rozliczeń finansowych. Dla Wydziału Ochrony Gospodarki SB WUSW w Radomiu korzystanie z funduszu „O” zakończyło się z dniem 28 czerwca 1990 r., gdy do Wydziału Finansowego zwrócono pozostałą jeszcze kwotę przeznaczoną na cele operacyjne, wynoszącą 173 108 zł (o czym poinformowano także naczelnika Wydziału Ogólnego WUSW)⁵⁵.

„Porządkowania” spraw po kończącej działalność SB dowodzą m.in. bardzo interesujące akta dotyczące brakowania dokumentacji, głównie funduszu „O”, wytworzone w Wydziale III-A/V, a następnie WOG w KW MO/WUSW w Radomiu (z lat 1979–1990). Powołując się na wspomniane zarządzenie nr 034/74 dotyczące brakowania materiałów w MSW, od początku lat osiemdziesiątych XX w. systematycznie niszczonego tego typu dokumenty finansowe jako oznaczone kategorią B-2⁵⁶. Najciekawszy jest jednak protokół brakowania z września 1989 r., sprawiający – ze względu na daty wytworzenia materiałów – wrażenie swego rodzaju „sprzątania”, gdyż odnotowano w nim dokumenty nawet z 1981 r. W oczy rzuca się przede wszystkim brak podstawy prawnej, w oparciu o którą niszczone dokumenty, oraz brak kategorii określającej okres ich przechowywania. Zniszczono również protokół kontroli funduszu „O” w Wydziale V z 10 września 1986 r.⁵⁷ Na szczęście jego drugi egzemplarz zachował się w materiałach Wydziału Inspekcji WUSW w Radomiu, który prowadził tę kontrolę⁵⁸.

⁵³ *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału Ogólnego WUSW w Radomiu do naczelnika Wydziału V WUSW w Radomiu w sprawie przyznanej kwoty funduszu operacyjnego, 6 IV 1988 r., s. 43.

⁵⁴ *Ibidem*, Pismo naczelnika Wydziału Finansowego WUSW w Radomiu do naczelnika Wydziału V WUSW w Radomiu w sprawie przyznanej kwoty limitu finansowego na zapomogi i nagrody, 4 III 1989 r., s. 118.

⁵⁵ *Ibidem*, t. 4, Pismo naczelnika Wydziału Ochrony Gospodarki WUSW w Radomiu do naczelnika Wydziału Finansowego WUSW w Radomiu w sprawie zwrotu funduszu operacyjnego, 28 VI 1990 r., s. 4.

⁵⁶ AIPN Ra, 02/152, t. 1, Protokół brakowania akt nr 1/87 (dokumentacji funduszu operacyjnego z 1984 r.), 2 II 1987 r., s. 16–19; *ibidem*, Protokół brakowania akt nr 1/86 (dokumentacji funduszu operacyjnego z 1983 r.), 4 VI 1986 r., s. 22–25; *ibidem*, Protokół brakowania akt nr 1/85 (dokumentacji funduszu operacyjnego z 1982 r.), 5 I 1985 r., s. 28–31; *ibidem*, Protokół brakowania akt nr 1/84 (dokumentacji funduszu operacyjnego z 1981 r.), 8 V 1984 r., s. 35–38; *ibidem*, Protokół brakowania akt nr 1/83 (dokumentacji funduszu operacyjnego z 1979 i 1980 r.), 16 II 1983 r., s. 39–42.

⁵⁷ *Ibidem*, Protokół brakowania akt nr 1/89, 19 IX 1989 r., s. 3–14.

⁵⁸ AIPN Ra, 02/159, Protokół kontroli funduszu „O” w Wydziale V WUSW w Radomiu przeprowadzonej przez starszego inspektora Zespołu ds. SB Wydziału Inspekcji WUSW w Radomiu kpt. Aleksandra Umieckiego, 10 IX 1986 r., s. 237–239.

Podsumowanie

Mimo procesu niszczenia dokumentacji funduszu „O” zachowała się część materiałów z ostatnich lat funkcjonowania SB. Pozwala to w pewnym stopniu wyrobić sobie spojrzenie na omawiane zagadnienie. Niestety, czas przechowywania tych materiałów był krótki, a jak pisze autor resortowego opracowania Stanisław Pikulski, jednym z ważnych aspektów ich dalszych losów było oczywiście nadanie im klauzuli „tajne specjalnego znaczenia”⁵⁹. Dopiero kwerenda w całym zachowanym zasobie archiwalnym IPN oraz analiza zawartej tam dokumentacji finansowej na cele operacyjne pozwoliłaby – mimo dużej skali zniszczeń tej dokumentacji w poszczególnych jednostkach terenowych – na szersze badania porównawcze. Zasygnalizowane w powyższym artykule zagadnienia należy zatem traktować jako wstęp do dalszej dyskusji nad niniejszą problematyką. Przykładem może być tak ważna kwestia jak liczba i rozlokowanie dawnych tajnych współpracowników SB, następnie ukadrowionych na etatach niejawnych i rozpracowujących środowiska i zagadnienia będące w zainteresowaniu pionu III. Odnosi się to zarówno do centrali MSW, jak i do jednostek terenowych, ponieważ osoby te stanowiły forpocztę „bezpieki” w walce z opozycją. Takie zadanie stoi przed badaczami również w odniesieniu do TW ps. „Kazimierz”, którego działalność została tu przybliżona jedynie w obszarze odnoszącym się do śladów pozostawionych w zachowanej dokumentacji funduszu operacyjnego. Innym przykładem takiej kariery jest Janusz Molka, który był także wykorzystywany przez pion III do rozpracowania środowisk opozycyjnych w Trójmieście i Warszawie. Z racji swoich „osiągnięć” Molka trafił ostatecznie do Departamentu III MSW⁶⁰. To niezwykle ciekawy przypadek, gdyż jest jednym z niewielu tajnych współpracowników, którzy wyrazili skruchę (pytanie, na ile szczerą) z powodu rozpracowywania przyjaciół z opozycji. Słowo skrucha pojawiła się nawet w tytule publicystycznego ujęcia losów tego informatora „bezpieki”, przygotowanego przez Bogdana Rymanowskiego⁶¹.

Osobnym zagadnieniem, również wymagającym dalszych badań, jest prowadzenie funduszu „O” przez tak specyficzną komórkę SB, jaką był pion śledczy, który pracował z agenturą celną. Podczas kontroli prowadzonej w 1985 r. w Wydziale Śledczym WUSW w Radomiu dokonano m.in. analizy wykształcenia tajnych współpracowników celnych: na 19 osób 6 legitymowało się wykształceniem średnim i tyleż samo zawodowym, a pozostali – podstawowym. W zaleceniach pokontrolnych funkcjonariuszom wytknięto brak TWC z wykształceniem wyższym i wskazano na konieczność pozyskania takich osób do współpracy, gdyż „dysproporcje w wykształceniu tajnych współpracowników i osób rozpracowywanych mogą w poważnej mierze rzutować na wyniki osiągane w rozpracowaniu”. Zarzucono też skąpstwo w dysponowaniu funduszem „O”: „Wynagrodzenie tajnych współpracowników w skali miesięcznej należy uznać za zbyt niskie. [...] winni otrzymywać co najmniej dwie przysługujące im w miesiącu wypiski (2 × 700 zł) oraz in-

⁵⁹ S. Pikulski, *Ochrona tajemnicy w pracy operacyjnej* [w:] *Teoria pracy operacyjnej*, red. Z. Jakubowski, Z. Pastorczak, Warszawa 1988, s. 157–158, za: F. Musiał, *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków 2007, s. 82–83.

⁶⁰ D. Sokołowski, R. Żydunik, *Historia jednej pomyłki. Kulisy rejestracji tajnego współpracownika ps. „Majewski”*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 2, s. 411–419.

⁶¹ B. Rymanowski, *Ubek. Wina i skrucha*, Poznań 2012.

ne świadczenia. Sytuacja materialna TW winna nie być gorszą od przeciętnej sytuacji osób rozpracowywanych⁶².

Na koniec należy stwierdzić, że zagadnienia związane z gospodarowaniem funduszem operacyjnym przez SB są bez wątpienia tematyką wartą podjęcia dalszych badań. Być może poczynione dzięki temu ustalenia pozwolą na spojrzenie z nowej perspektywy na niektóre wydarzenia ostatnich lat istnienia PRL czy szczegóły dotyczące działalności niektórych funkcjonariuszy i tajnych współpracowników.

STRESZCZENIE

Artykuł poświęcony jest problematyce dotyczącej funduszu operacyjnego, z którego finansowane były działania aparatu bezpieczeństwa PRL w latach 1975–1990. Kwestię tę autor omówił na przykładzie województwa radomskiego i istniejących w tym okresie Komendy Wojewódzkiej MO oraz Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Radomiu. Skupił się zarówno na stronie teoretycznej, m.in. przeanalizował obowiązujące wówczas przepisy prawne, jak i praktycznej. Przybliżył czytelnikowi stan zachowania materiałów archiwalnych Służby Bezpieczeństwa odnoszących się do tego zagadnienia, które znajdują się w zasobie Delegatury IPN w Radomiu. Ponadto podkreślił znaczenie tego rodzaju dokumentacji dla oceny poszczególnych form aktywności SB, w tym tak ważnego obszaru, jakim było opłacanie tajnych współpracowników (wśród przykładów znalazł się także – co bardzo rzadkie – informator będący na etacie niejawnym).

Słowa kluczowe: fundusz operacyjny, dysponent, wydatki operacyjne, fundusz „O”, etat niejawny, KW MO w Radomiu, WUSW w Radomiu, Służba Bezpieczeństwa.

SUMMARY

The article is devoted to the issues concerning the operational fund for financing the activities of the security apparatus of the Polish People's Republic in the years 1975–1990. Its author discusses the issues from the example of the Radom province and the Provincial Headquarters of the MO (the Police Forces called “Citizen Militia”) and the Provincial Office of Internal Affairs in Radom that existed at that time. He focuses on theoretical and practical aspects thereof, analysing inter alia the legal regulations that were in force at that time. He familiarizes readers with the state of preservation of the Security Service archival materials concerning the issues kept among holdings of the IPN Branch in Radom. Moreover, he stresses the importance of this type of documentation for the assessment of individual forms of SB (Security Service) operation, including such important areas as payments to informal collaborators (among the examples there is also – which is very rare – an informant who was employed in an undisclosed position).

Key words: the operational fund, the authorising officer, operational expenses, the “O” fund, undisclosed position, KW MO in Radom, WUSW in Radom, Security Service.

⁶² AIPN Ra, 02/82, t. 3, Protokół kontroli Wydziału Śledczego WUSW w Radomiu od 1 I 1984 r. do 30 IX 1985 r., 22 XI 1985 r., b.p. Zob. K. Busse, *Z agenturą nie czekamy na centralę – instrukcja pracy operacyjnej Wydziału Śledczego KW MO w Radomiu*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 1, s. 517–534.